

"עיתון הגון": ניסיון כושל לייסד יומון בתל-אביב

יוסף לנו

"משכילי יפו מיום שעברה הממשלה הרוחנית לידם, לא חדלו מלחלום על אדות עתון יומי שלהם, עתון יומי שיצא ביפו עצמה ויהיה נתון אך ורק בידיהם". (יפואי, "כתבה מיפוא", האור, 122, ה' באדר א' תרע"ג.)

כה בהנחלת העברית עלול לרדת לטמיון, וכי הנהוג הנפסד שהביאו עמם העולים, ובמיוחד השימוש הפומבי בז'רגון (אידיש), יכה שורש ויקבע לדורות את לשונה של החברה החדשה. התעוררה אז גם דאגה אמיתית או מדומה שהדיבור באידיש יפגע ביהודים הספרדים וירחיק אותם מאחיהם שזה מקרוב באו.⁶ הזעם על "הזארגוניסטים הספּיגל דמוקרטים הרוסים וכנופתן", מצא ביטויים חוזרים ונשנים בעיתוני בן-יהודה, ומקורביו התבטאו אז נגד "הצ"צים והפּו"צצים" (צעירי ציון ופועלי ציון) שהם חסרי רגישות ללשון העברית ואינם קנאים לה, "והרי בלי קנאות אין תקוה להפצת שפתנו".⁷

תרס"ט (1909) הייתה שנת מפנה בתולדות העיתונות באימפריה העות'מאנית בכלל ובארץ ישראל בפרט. מהפכת התורכים הצעירים בתרס"ח (1908) שמה קץ למשטרו העריץ של הסולטאן עבדול חמיד השני, והחלת החוקה, "הקונסטיטוציה" ("חוקה" בעיתוני הפועלים ו"חושמ"ה" בעיתוני בן-יהודה), באימפריה העות'מאנית הסירה במידה רבה את כבלי הצנזורה ואת ההגבלות הנוקשות על העיתונות. כל נתין עות'מאני מגיל שלושים יכול היה לקבל פירמן (רישיון) לעיתון בלא קשיים ביורוקרטיים. היהודים ניצלו את המצב החדש ופנו בבקשות לקבל פירמנים לעיתונים ולבתי דפוס, וכך באמצע שנת תרס"ט הופיעו בירושלים לא פחות מ-16 עיתונים, מהם יותר משליש של יהודים.⁸

באדר תרס"ט ראה אור ההיתולון ליהודים, ובו מתח עורכו, קדיש יהודה סילמן, ביקורת חריפה על עיתוניו של בן-יהודה, אף על פי שהוא עצמו פרסם בהם מאמרים רבים. באותה שנה יצאו לאור בירושלים העיתון **איל ליבירל** (ז' בשבט תרס"ט, 29.1.1909), לימים **החרות** (11.5.1909), ועיתוניו של שלמה ישראל שיריזלי (שי"ש): **איל פרדיזו בלדינו** (י"ח בשבט תרס"ט, 9.2.1909); **הפרדס** (ט' באייר תרס"ט, 21.4.1909); **דער פרדס באידיש** (י"ד באייר תרס"ט, 3.5.1909). על העיתונים הלועזיים הללו נשפכו קיתונות של נאצות כאילו הם "מתנקשים בנפש האומה".⁹

כעבור כשנה סקר בן-אב"י את התמורות הדרמטיות שהתחוללו בעולם העיתונות הארץ-ישראלית בעקבות החוקים והתקנות החדשים,

פתח דבר

בשנת תרמ"ה (1885), שלוש שנים לאחר בואם לארץ של אנשי העלייה הראשונה, אבּחן עיתונו של אליעזר בן-יהודה את ההבדלים בין ירושלים "הגבירה" ליפו "השפחה":

ירושלים היא עיר הרוח, וגם יפו עיר הרוח הנה. רוח אל חי רוח הקודש מרחף על פני העיר העתיקה והקדושה, ורוח המסחר, רוח אהבת הבצע מרחף על פני יפו העיר [...] יושבי ירושלים יעופו, ימהרו, ירצו אל כל עבר ופנה, אל כותל מערבי ילכו, לקבורת רחל יסורו, על הר הזיתים ישפכו שיח, על קבר אחד צדיק יזרמו דמעות [...] ובני יפו יחושו, יטשו, יצאו, יעשו אבר, אל חוף הים ילכו, אל מקום בוא הגמלים ירצו, אל הגנים יסורו [...] ויום ולילה לא ישבתו!

בן-יהודה ציין בזיכרונותיו שמתחילת היישוב החדש, "כוחה של עיר החוף הכריע נגד קדושתה הלאומית של עיר-האם העתיקה של האומה, והתחרות בין אלה שתי הערים נגלתה מיד למן הצעד הראשון של מיסדי היישוב החדש [...] מרכז עבודת היישוב החדש נהיתה יפו [...] כצרה לירושלים".²

פתחנו בהבדלים בין יפו לירושלים, שנאבקו על ההגמוניה ביישוב היהודי המתחדש בארץ ישראל, מפני שהמאבק בין שתי הערים הללו היה גם מאבק תרבותי, ולעיתונות העברית היה בו מקום חשוב.³ ערב בואם של אנשי העלייה השנייה (1903) ציין העיתון הירושלמי האורתודוקסי **חבצלת** ארבעה עשורים לקיומו (1863), ואילו העיתון השני שהופיע בירושלים, **הצבי** של אליעזר בן-יהודה, חגג כעשרים שנה להיווסדו (1884). שמו של בן-יהודה ועיתוניו היו ידועים לעולי העלייה השנייה טרם בואם לארץ, והיו בהם שהודו בפניו כי השתוקקו לראותו עוד בהיותם בגולה, וציינו שכל אדם ו"כל דובר עברית נושא על שפתיו את שמו".⁴ הוא סבר שמהם תבוא לו ישועה במלחמתו רבת השנים "נגד כוחות החשך", והם ישמשו לו גייסות נאמנים גם "במלחמה הגדולה לחרות הדעות והקדמה הכללית והלאומית" ולתחיית השפה, אולם האכזבה מהם הייתה מכאיבה.⁵ זמן קצר לאחר בואם של אנשי העלייה השנייה נוכח לדעת שלא מהם תצמח לו הישועה. הוא חשש שמא כל העמל הרב שהושקע עד

(לנישואיהם) ושיזכו לדבר עברית, ואילו בברכתם להולדת בתם מקסימה, בירכו אותה שתדע עברית לא פחות מצרפתית.¹⁴ בשנת תרס"ז ראו אור ראשוני עיתוני העלייה השנייה, לראשונה מחוץ לירושלים. בט"ו בתמוז תרס"ז (27.7.1907) ראה אור ביפו גיליונו הראשון של ביטאון מפלגת פועלי ציון, **דער אנפאנג**, באידיש, שנערך בידי יצחק בן-צבי, שכן מרבית חבריה לא ידעו עברית. דווקא חבריו של בן-צבי, כגון דוד בן-גוריון, מחו נגד שפת הז'רגון שלו, ואילו בן-יהודה התעלם ממנו לחלוטין. גיליונו השני היה מעורב, עברית ואידיש, ולאחריו פסקה הופעתו.¹⁵ כעבור כשלוש שנים ראה אור בירושלים ביטאונם של פועלי ציון, **האחדות**: **עיתון לעניני הפועלים והמוני העם בארץ ישראל**. עוד יצא לאור בשנת תרס"ז בסטנסייל **הפועל הצעיר**, ביטאונה של מפלגת הפועל הצעיר שנערך בידי יוסף אהרונוביץ', ובתרס"ח כבר נדפס; תחילה כירחון ואחר כך כדו-שבועון ושבעון עד לסגירתו ב-1970.¹⁶ הופעתם של הביטאונים הללו סימנה את מעברו של המרכז התרבותי מירושלים ליפו.

עיתוני הפועלים **הפועל הצעיר והאחדות** נחשבו (בעיקר בעיני קוראיהם) לעיתונות איכותית ואילו עיתוני בן-יהודה, במיוחד משעה שבן-צבי קיבל עליו את העריכה, הוקעו כירודים וכ"סמרטוטיים".¹⁷ תחילה נדמה היה שבין עיתוני הפועלים לעיתונות של בן-יהודה לא נטושה תחרות,¹⁸ שהרי עיתוני בן-יהודה כידוע ייצגו את מושבות העלייה הראשונה ואת משכיליה ולפי בן-צבי ייצגו עיתוני המשפחה את "מחנה החפשיים והחרותיים", בעוד עיתוני הפועלים כוונו בעיקר לפועלי הערים והמושבות. גם העובדה שעיתוני הפועלים נהגו לפרסם את עצמם מדי פעם בעיתוני בן-יהודה תרמה לרושם כאילו לא התקיימה תחרות ביניהם, ולא היא.¹⁹

אט אט הפכה יפו למרכז לא רק של העיתונות החדשה אלא גם של המו"לות העברית החדשה והביסה את ירושלים, אף על פי שמספר משכיליה וקוראי העברית שבה היה רב מאלה של יפו ושל המושבות סביבה.²⁰ באחת הרשימות נכתבו הדברים האלה: "המוסדות הספרותיים שצצו כמו עשב אחרי המלקוש גם כן מראים סימני חיים ומבטיחים להיות בני קיימה". **החינוך** (עיתון פדגוגי למורים ולהורים שיצא לאור על ידי אגודת המורים בארץ ישראל, תל-אביב תרע"א, בעריכת ניסן טרוב) הוסיף לראות אור, גם מולדת (ירחון לבני הנעורים, שיצא לאור על ידי אגודת המורים בארץ ישראל וקהלת, יפו תרע"א, בעריכת ש' בן ציון) "הולכת וטובה" והיו לו כאלף מנויים, "ועוד ידם של משכילי יפו נטויה ועודם חולמים 'חלומות' רבים, יש ששואפים להחיות את 'המעורר' של ברינר [ברנר, לונדון 1906-1907], להוציא לאור קובץ שנתי וקבץ אחר לחגים ומועדים, יש מי שחולם להוציא לאור תרגומים [...] בלשון ז'רגונית".²¹ ולא מנינו אלא מקצת מן הפרסומים שראו אור ביפו והותירו את ירושלים בעליבותה.

"עיתון הגון", מערכה ראשונה: המאבק בעיתוני בן-יהודה

בראשית תמוז תרס"ט פרסם איתמר בן-צבי, עורך היומון **הצבי** רשימה מאת "יפואי", סופר העיתון ביפו, ובה דווח על התארגנותם של משכילים מיפו ומהמושבות, שאין דעתם נוחה מה**הצבי** של בן-יהודה והם מבקשים להוציא לאור יומון במתכונת אירופית (שיוכל לפרסם מידע מסוכנויות הידיעות הרבות, "20 תלגרמים" לפחות),

במאמרו "עיתונותנו" לטענתו עורר שינוי זה מחדש את "שאלת העתונות" שליוותה את עיתוני ארץ ישראל מראשית הופעתם. שוב פורסמו מחאות וקריאות כאילו "עיתון אין לנו כלל" וכי "דרוש עיתון גדול ורחב". העיתון **הבצלל** הואשם בשמרנות וביובש, וה**צבי** – ב"קיצוניות ובפריצות בלי גבול". הצעקה הזאת יצאה מירושלים, מיפו ואפילו מחיפה ומצפת.

שנה קודם למהפכה ראו אור **הפועל הצעיר והעמר** (קובץ ספרותי מדעי שיצא לאור בירושלים, תרס"ז-תרס"ט). הראשון לא טמן את חציו באשפתו והשתמש בהזדמנות שנקרתה בדרכו "להוריד ככל האפשר את ערכם של העיתונים הקיימים ובתקיפות וחלילה שאין כמוהן זלזל ביחוד את 'הצבי'". חוגים אלה, לטענתו של בן-צבי, "שאפו לשלטון כל שהוא", ומשום כך גידפו וחרפו את ה"עיתונים הזקנים" ודרשו עיתון חדש. בעקבות התמורות המדיניות והדרישות לעיתונות אחרת נאלצו **הבצלל** וה**צבי** להתאים את עצמם למציאות הדינמית החדשה. **הצבי** היה ליומון, **הבצלל** הגדיל את תדירות הופעתו לשלוש פעמים בשבוע וגם **החרות**, ביטאונם של היהודים הספרדים, החל להופיע שלושה ימים בשבוע.¹⁰

בן-צבי התעלם במאמרו מן העיתונים האחרים שהופיעו לפני מהפכת התורכים הצעירים ואחריה, ומן המאבקים על ייסודו של עיתון הגון, אך הודה שכדי לשרוד בעולם החדש הוא נאלץ לנקוט תכסיסים עיתונאיים כגון כותרות מנופחות, כתבות פרובוקטיביות ושאר תעלולים, שהזמינו ביקורות חריפות כגון זו של אלתר דרויאנוב, שבין שאר דבריו על העיתונות הזו ניבא שצפוי מוות ודאי לעיתוני בן-יהודה ועל מצבת עיתון **השקפה** יירשם: "פ"נ זו שלא היה טעם למותה, כשם שלא היה טעם לחייה".¹¹

עיתוני העלייה השנייה

רבים מצעירי העלייה השנייה אמרו כי המניע לעלייתם הייתה תכניתו המדינית של הרצל ליישב יהודים נרדפים במזרח אפריקה, שנודעה כתכנית אוגנדה, ואשר עיתוניו של בן-יהודה שימשו לה שופר חשוב. בעיני אותם עולים היו אפוא עיתוני בן-יהודה מוקצים מחמת מיאוס עוד טרם עלייתם, ובבואם לארץ תקפו אותם גם בשל אופיים המשפחתי. בתוך שנים ספורות (מתרס"ט) גברה הביקורת על עיתוניו בשל נטייתם לצד נותני העבודה – במושבות ובערים – עובדה שלא מנעה מחבריהם להשתתף בעיתונים הללו ולפרסם בהם. העולים מיהרו להקים לעצמם מועדונים ("קלובים") לפעילות פוליטית ותרבותית, ובתוך זמן קצר ייסדו מפלגות, כמקובל בחו"ל. כדי לקיים תקשורת בין חברי המפלגה, לאפשר ביטוי, לברר סוגיות שוטפות העולות על סדר היום הציבורי, ללבן בעיות עיוניות וללמוד את תנאי הארץ ולהגן על עמדותיהם, הם יסדו עיתונים משלהם.

חלוץ מיוחד במינו בעולמה של העיתונות הארצישראלית היה אברהם לידוויפול (1865-1921) שעלה לארץ ישראל ב-1906 במטרה לייסד בה עיתון יומי, "שכל עצמו וכולו יהיה ניגוד לעתונות של בן יהודה", אלא שתקוותיו לא נתממשו.¹² לידוויפול, עיתונאי עתיר ניסיון, שימש עורך העיתון **הצופה** בוורשה, פרסם במשך שנים בעיתוניו של בן-יהודה (דיווחים ממשפטי של דרייפוס ועוד) והיה מקורב למשפחתו.¹³ אולם משעה שהצטרף אל יוזמי הוצאתו לאור של ה"עיתון הגון" החדש ספג מנות ביקורת ולעג רבות. כך למשל נהגו חמדה ואליעזר בן-יהודה לברך את הזוג לידוויפול במזל טוב

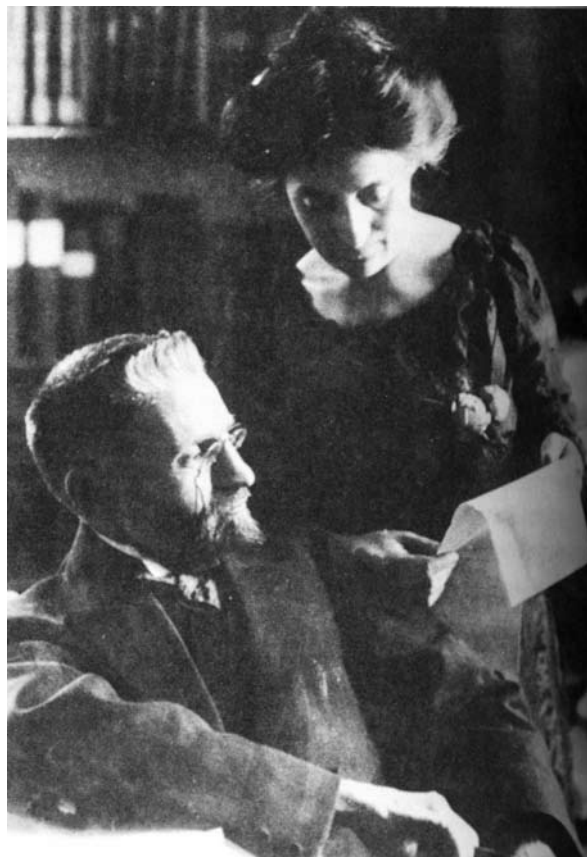

לדבריו, התאימו אולי ל"ימי החשך, בעת אשר כל עריץ מצא לו ידים להכריע תחתיו את העורך ואת העתון, בעת אשר אסורים וחבלים נתנו על ידי המערכת והעתון היה מוכרח לבקש אחרי ענינים שאין בהם טעם חטא". הוא תבע מבן־יהודה להניח את עיסוקו הכפייתי כמעט בענייני ירושלים והציע לו שכעורך "ישים פניו אל כל הרי ישראל בארץ ישראל. כי יאיר אור חדש, אור פעולות ומעשים, אור עבודה ודעת, אור אזרחיות ועבודה לאומית, על פני כל הארץ". הוא הטיח בו כי הוא נמנה עם המתכחשים לעמם שנטשו את "דגל לאומנו וללכת ולהתהולל בדגלים חדשים, דגל העותומניות".²⁴ מב"ה היה שותף לחבורת המשכילים היפואית, "נצח", חסידי אחד העם, שביקשו לייסד ביפו מרכז לספרות העברית בארץ ישראל ולהעביר אליו גם את כתב העת השלח, שמב"ה פרסם בו מאמרים.²⁵

כבר בתרס"ח, משנודע לבן־יהודה על כוונת מב"ה וחבריו לדון בעניין העיתון החלופי, שלדעתו עלול היה "לחסל" את עיתונו, הוא הציע למסור את האחריות לעריכת השקפה לידי אותם סופרים (אנשי "נצח"), וסבר שצירופם יוכל לשפר את רמת העיתון ויסקל כל יוזמה להקים לו מתחרה. חמדה שיגרה מכתב למב"ה ובו התייחסה לישיבה המתוכננת של הוועד הזמני שיוזם, אשר עתיד היה לקבל הכרעות בנושא. כדי לסבר את האוזן בעניין איכות עיתונם טענה חמדה כי בניגוד לחבצלת ולהפועל הצעיר מתחשבת הממשלה העות'מאנית בהשקפה, ומשום כך נמנע מן העורכים לפרסם בו עניינים שונים בעלי רגישות פוליטית. היא הציעה למב"ה ולחבריו הסופרים, המוכנים לסייע לשיפור העיתון ולהשבחתו, להתמקד בעיקר "על הצד הספרותי, המדעי, החנוכי ועד כמה שאפשר בחכירת הארץ". תחילה הוצע לוועד לעסוק גם בעריכת השקפה, אך היא סייגה את דבריה: "ואם יהיו פעם דברים שאינם לפי טעמנו, נשמח בכל זאת מפני ההכרה, כי זה ימתק לחיק קוראינו". חמדה ידעה היטב שאין נכונות גדולה לשותפות המוצעת, ולכן הזהירה: "ואם לא עשיתם כלום ומפני איזו פניות פרטיות וקטנות של חצופים אחדים תפרע מחשבתכם הטובה, וידענו כי עשינו חובתנו גם בזה, כי בעתים תכופות באנו להעירכם לעבודה משתפת".²⁶ כעבור ימים אחדים נתרצתה חמדה והזכירה למב"ה את החלטת המשפחה: "בנוגע לה'השקפה' אנו נותנים לאדוני carte blanche יעשה הכל כחכמתו".²⁷

באותה עת נטו אליעזר וחמדה בן־יהודה להאמין שסכנת העיתון המתחרה חלפה והשקיעו את כל מרצם בהפיכת השקפה לעיתון יומי. חמדה פירשה את חוסר המעש של הסופרים, ובראשם מב"ה, כהשלמה עם המצב, ועשתה ככל שיכלה לקרוב לעיתון. היא ביקשה ממב"ה לכתוב מאמר "על השנה" עבור הצבי היומי שיראה אור בתשרי תרס"ט, והבטיחה לו שכר סופרים (!) שכלל הידוע לא שילמו לאיש מעולם.²⁸ היא ניסתה להחניף לו וביקשה לתרגם לעברית את סיפוריו ה'ז'רגוניים שכבר פורסמו, ולפרסמם ביומן החדש.²⁹ כעבור יומיים דיווחה לו חמדה על נסיעתה המתוכננת עם בן־יהודה למושבות כדי להתרשם ממעמדן, להפיץ את הצבי היומי ולמנות לו סופרים וכתבים. היא גם בישרה לו על בוא המתוכנן של בן־אב"י (20.10.1908), שיקבל עליו את עריכת העיתון, אשר יודפס במכונה חדשה שתשרת גם את המילון.

בינתיים התנהלו מגעים מואצים בין בן־יהודה לבין הוועד הזמני ונחתם אף הסכם שבו הוחלט על הקמת "ועד מועצה" שתאשר את החומר הנדפס, וגם הצעת עלויות מפורטת הכוללת הכנסות והוצאות

חמדה ואליעזר בן יהודה

שיפרסם "צירורים מהסופרים היתר מפורסמים", שיתן להם "כתבות תמידיות תכופות מכל תפוצות ישראל". ייתכן, סבר המדווח, שיש צדק בדבריהם, שהרי מצבו הכספי של הצבי אינו מאפשר לו להיות עיתון אירופי. לעתים אין העיתון אלא "דף יפה והטוב חי ורענן של בן־אב"י". אכן, הצבי אינו ממלא את תפקידו כראוי, לטענתם, והם היו רוצים יומון גדול שיצא לאור דווקא ביפו! "יפואי", שהיה מצוי היטב בקרב אותם חוגים הנוגעים בדבר, דיווח על האספות שנערכו ועל הוועד שנבחר להכין תכנית לעיתון יומי גדול ולהשיג את המשאבים הנחוצים. להערכת הוועד היה צורך בכ־50,000 פרנק לשנה הראשונה כדי להעמיד עיתון כזה על רגליו. הוצאותיו היו אמורות להיות גדולות הואיל וביפו בית דפוס אחד, שלא כבירושלים, שם קיימת תחרות בין בתי הדפוס, ומחירו גבוה. הוא גם ידע על צאת היוזמים לרוסיה, מרדכי בן הלל הכהן (להלן: מב"ה),²² שנסע כבר וד"ר בן ציון מוסינזון שעתידי היה לנסוע בקרוב כדי להשיג את הסכום הזה.²³

משכילי יפו והמושבות דרשו לייסד עיתון משלהם שאין לו זיקה אל עיתוני הפועלים המפלגתיים, ואף לא לעיתון המשפחתי של בן־יהודה, וזכו לעידוד רב עם השתקעותו של מב"ה ביפו בתרס"ז. מב"ה סבר "שהסדר הממלכתי החדש" מחייב גם את העיתונים ודרש מבן־יהודה לשנות את אופיים של עיתוניו, השקפה והצבי, הללו,

אברהם לודוויפול

ובסופו של דבר הוחלט לקבל הצעות מעורכים וממדפיסים ירושלמים לייסד עיתון ביפו.

הביצה העיתונאית הארצישראלית לא נחה ולא שקטה. הרצון והצורך של מפלגות ושל קבוצות וציבורים בעיתון משלהם לא רפה, אך משאבים לא נמצאו. בתמוז תרס"ט התקיים דיון במועצת מפלגת פועלי ציון בירושלים, ובסופו הוחלט להתקשר עם משה עזריאל וחבריו בעיתון החרות, ותמורת סכום ידוע לקבל עליהם את עריכתו, אלא, ש"היא עניינים זה לא נותר לבן-אב"י אלא לחפש מימון להמשך קיומו של הצב"י, אך כל פניותיו לבעלי האמצעים נדחו, עד להיענותו של שלמה פיינגולד (ששמו יצא כמשומד) לממן את העיתון המשפחתי.³⁸

באדר תר"ע (1910) פרסם בן-אב"י, תחת הכינוי "אדמי", רשימה שכותרתה "חג העברית". הרשימה עוררה התרגשות עזה והביאה בעקבותיה גלי תגובות, מיעוטן מחמיאות ורובן נזעמות. בן-אב"י העלה על נס את מאה המשפחות בארץ ישראל "שסגלו להן את לשוננו בתור לשון-הבית ביום ובלילה, בכל מקום ובכל מקרה". בהסתמכו על נתונים שהומצאו לו, הוא ציין שביהודה עצמה – ירושלים, יפו וכל המושבות – חיות לא פחות מארבעים משפחות עבריות שהאב, האם והילדים, ואפילו קרוביהם, מדברים בהן עברית, ורק עברית. בשומרון כעשרים משפחות, בגליל שלושים, ובסך הכול כמאה משפחות. יש לקוות, כתב בן-אב"י, שבעוד עשר שנים תהיינה כבר מאתיים משפחות כאלה, שתמינה כאלף דוברי עברית, וכעבור דור אחד ארץ ישראל כולה תהיה עברית.

לזו הרשימה היה ההצעה לציין מדי שנה בשנה את "יום העברית" כ"יום היצירה של העם העברי החדש על יסודותיו של העם העברי העתיק". הכוונה הייתה ליצור חג חדש שיהיה החג הלאומי "החדש והקרוב גם יחד", השמח שבחגים והיום שראוי לחוג בו את "חג העברית", הוא אותו היום שבו התרחש הנס, בשעה וברגע ש"יצא מפ"י הילד העברי הראשון הדבור היפה 'אמא', או על כל פנים מתי הפליטה האם העבריה הראשונה את המלים הלטיפות: 'בני', 'חביבי', 'פטישי'?" בן-אב"י הציע שמאה המשפחות הללו יחוגו את החג החדש, שייקבע במסגרת "הכנסיה העברית, לאמר כנסית המשפחות העבריות, כנסית העם העברי החדש".³⁹

יהושע ברזילי, שהיה בסוד העניין, שימש פה לרבים שמחו נגד הרעיון לקבוע חג למאה המשפחות העבריות בלבד. ישנם בארץ ישראל כבר אלפי אנשים המדברים עברית, ואין להסתפק רק במאה המשפחות, שתהינה מוכנות ל"חג בן-יהודה", במלאת שלושים שנה לתחיית העברית. הוא ציין שלרבים יש דין ודברים עם משפחת בן-יהודה, ולבן-יהודה עצמו יש "חשבונות עם כל העולם". אפילו אוהביהם הנאמנים ביותר מצטערים "צער גדול על שהנימוס מונע מהם מהשליך איזו אבנים קטנות לחלוננו של בן-יהודה". הרעיון הפתאומי הזה, להפוך את "בן-יהודה המר הזה" לגיבור היובל וש"צריכים

משוערות. בן-יהודה ורעייתו העריכו באותם ימים שלהשקפה 250 מנויים, מהם מאה בירושלים, ועוד כ-400 גיליונות נמכרים ל"אחדים", ועד שיגיע מספר הגיליונות הנמכרים ל-1,500 יהיה צורך לתמוך במערכת בכ-3,000 פראנק.³⁰

ניסיונותיה של חמדה לקרב לעיתון המשפחתי את מב"ה וחבריו לא עלו יפה, והשמועות על כוונותיהם לייסד עיתון לא פסקו. חמדה, בחושיה המחודדים, הבינה שעליה לשכנע את מב"ה בכל דרך אפשרית לסגת מן הכוונה הזאת. היא שלחה לו מכתב אישי ופרטה בו על נימי נפשו, בהשביעה אותו שלא יראה את מכתבה לבן-יהודה שמא יאונה לו דבר מה נורא. היא תבעה ממנו להסכים לעבודה משותפת בעיתון שאם לא כן, אם "יבואו הציונים, או חובבי ציון, או איזה שדים אחרים בחפנים מלאות זהב ויעשו פה עתון יומי אחר בודאי ינפול עתוננו [...] ואנו נהיה מחויבים לחדול – ה' בן יהודה ימות זה ברור לי כשמש בצהרים! היש רשות למישהו להמית את בן יהודה [...] טרם גמר מלוננו?" לטענתה, גם אם אין עיתונם ראוי, לפי דעתם, עליהם לתמוך בו ולו למען המילון, שאם לא יעשו כן "הדם הזה לא יכופר, זו תהיה נבלה בישראל ואסון קרוב לבוא!" אך בכל אלה לא היה די. היא ביקשה גם את התערבותו האישית של מב"ה לקבל הלוואה של אלפיים פרנק מן הבנק, ודחקה בו לתמוך ביוזמתם להוציא לאור גם עיתון בערבית.³¹

לקראת חג הפסח תרס"ט פנתה חמדה למב"ה שיעשה כל שיכולתו לפרסם את מילונו של בן-יהודה בעיתוני חו"ל, ושישתדל להשיג משאבים להעסקת "שנים שלשה, ארבעה עוזרים". היא ביקשה לעורר את רחמי כשתיארה לו את סבלו של בן-יהודה, שנאלץ לצאת מן הבית כעשר פעמים ביום בלכתו בשמש הקופחת לספרייה של הדומיניקנים, "שזה מרחק נורא!", להאמריקנים, פרופסור דלמן ולבית הספרים שלנו [...] וכבר קרה פעמים כששב וגנח דם וראשו כמו נדלק מחם השמש וחשבנו כי בא הסוף".³²

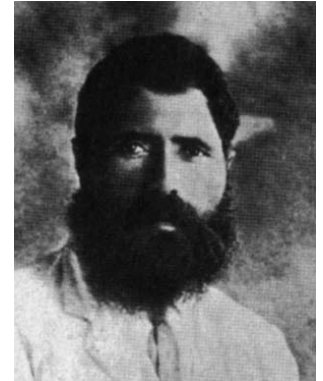
אך חבורת הסופרים והעסקנים לא שוכנעה ממסע הסחיטה וההתפחדות של חמדה ועוזריה, מה גם שהצב"י היומי בהנהגתו של בן-אב"י נתגלה כנסציוני, כמנופח וכחסר טעם. עסקני יפו ניצלו את ביקורו של חיים נחמן ביאליק בעירם, ביודעם את סלידתו "מגחמותיו הלשוניות והציבוריות [...] ומן הגוון הצהוב" של עיתוני בן-יהודה, ופנו אליו שייתן חסות להתכנסותם, וביאליק שהכיר בצורך לייסד עיתון הגון נענה לפנייה. הוא קרא לאספה בחסותו ובחסות יהושע חנא רבניצקי "כדי להעניק תנופה מחודשת" ומכובדות ציבורית ליוזמה להוציא לאור "עיתון הגון".³³ הם הזמינו לאספה גם את מב"ה, שהתגורר אז במושבה האמריקנית, שהתקיימה בספרייה "שערי ציון" שבבניין בית הספר לבנות בנה צדק.³⁴ בהתכנסות הזו לא נתקבלו החלטות, ולכן כעבור כחודש זומן הוועד הזמני לבית העם בירושלים כדי להחליט אם לייסד עיתון יומי או שבועי או שניהם גם יחד, לקבוע תקציב ולהתחיל בהכנות. 26 עסקנים וסופרים נתכנסו בירושלים במוצאי שבת, ט"ז בסיוון תרס"ט (5.6.1909), והחליטו לפעול להוצאת יומון ביפו.³⁵ בין המשתתפים היו אלתר גוטמן (שמחה בן-ציון), פסח אירבורך, ד"ר יוסף לוריא, ז"ד ליבונטין, אברהם לודוויפול וקדיש יהודה סילמן. בראשית תמוז תרס"ט דיווח "יפואי", כזכור, על ההחלטות שנתקבלו באספה להוציא לאור יומון במתכונת אירופית, ושהוטל על הוועד להכין תכנית לעיתון יומי גדול ולמצוא לו את האמצעים הנחוצים.³⁶ ברם, גם היוזמה הזו לא צלחה,

הכיעור שבהם בחיצוניותם ובפנימיותם, על הקוריוזים שלהם בכל גליון וגליון, על צעקנותם הזולה, הצהובה, המגוכחה, שאין דוגמתה בעתונות הרחוב היותר גרועים. כבר יודעים הכל, כי שום עתון המכבד את עצמו במשהו לא ירשה לעצמו מה שמרשה לו "הצבי – האור" במאמרו, בחדשותיו, בקולות־קריאתו אל הקוראים, בקרבנותיו של בן־אב" בירכתוניה של חמדה ועוד... וכפי הנראה, שכל הדברים האלה לשוא המה: בן־יהודה לא יקח מוסר! ומי יודע, אפשר שהוא אינו מבין כבר אפילו מה רוצים ממנו? למה יורדים לחייו? אולם, איך שיהיה [...] אין אנו יכולים בשום אופן לעבור בשתיקה על "האור" המכוער של בית־בן־יהודה, היוצא יום־יום, המספיק מזון לצעירינו וצעירותינו בערי ומושבות ארץ־ישראל, המקיים תלמידים בצלמו ודמותו: את "החרות" ועוד, המניח את חותמו אפילו על "המוריה"! כל מה שכתבו מהליל בן־יהודה על חתך־היובל – ודאי שנכון הוא: בן־יהודה הוא איש מצויין, למדן, שקדן, עברי חפשי, לאומי אדוק, עקבי; ואולם דא עקא, שכל הטוב אשר נתן בידו האחת, חזר ולקח בשניה; ואם את החיוב שלו נשים בכף אחת ואת השלילה והקלקול של עתונו בשניה – האם יש עוד ספק איזו תכריע? [...] בן־יהודה היה חפשי בדעותיו, ובוודאי היה נחוץ איש כזה בשביל ירושלים לטהר מעט את אורה, להכניס בה את הקולטורה של אירופה ולהשיב בה רוח אנושית טהורה, רווח־דרור והתקדמות, אבל צאו וראו את החופש שבעתונו [...] את ה"אירופיות" שבעתונים הללו בירכתוניה על האפנה של חמדה [...] בן־יהודה הוא מעשי, אבל המעשיות שלו נהפכה לו לרועץ. הוא נודדו, בא לארץ־ישראל והתחיל לעבוד על שדה־עתונותה [...] אבל במקום עבודה בתוך הישוב הדל, המתחיל, במקום שמירה נגד הרקבון, במקום מלחמה נחרצה וטהורה נגד הקלקולים שבישוב הישן, במקום מילוי התעודה הראשונה והעיקרית הזאת של עתונות ארץ־ישראלית, הנה עושה עלינו עתונותו של בן־יהודה את הרושם, כאילו היא חפצה לעשות לעצמה ולהחזיק באחרים את האילויה המוקדמה של רבים מיהודי חוץ לארץ, כי כעין ממלכה יהודית בזעיר אנפין יש בארץ־ישראל ומשפחת בן־יהודה, זה שאביה בא לארץ־ישראל, היא ה"ראשונה לציון" [...] מכאן הפרזיאולוגיה המבישה, הצריכה לבזו לעצמה, על כל ביצה שלא נולדה, מכאן השקרים, הבדותות, ההפרזות, מכאן הפתבות הנפחות מ"פריז הקטנה" (ראשון) ו"מעל גדות הירקון" (פתח־תקה); מכאן המאמרים הנוראים על שטוקמן העברי (אייזנשטאט) ו"שרי־הכספים שלנו" (ליבונטין); מכאן המלאכותיות, המלאכותיות בשפה ובתוכן, על כל צעד [...] מכאן כל אותם הדברים הידועים על "הדיבור העברי", ועל כל "פרחי התחיה", אותם פרחי התחיה הכמושים, שבנבלותם הם מראים על עצמם באצבע וקוראים: ראו, הרי פרחים!⁴⁸

כעבור חודשיים, משהנושא לא ירד מסדר יומה של העיתונות, וחגיגות ונשפים נערכו לכבוד בן־יהודה בארץ ומחוץ לה, ורשימות הערכה נדפסו בעיתונות העברית בעולם, ומהן הועתקו גם להאור,⁴⁹ מתח גם יוסף לוריא (1871–1937), מבכירי עסקני יפו ומנהיגם של המורים, ביקורת נוקבת על האור, שלא התבייש לעשות פומבי לעורכו עד שנדמה כי אין עוד עניין חשוב אחר בחיי הארץ לבד מחגיגת יובל בן־יהודה. הוא קבל על כך שאין בן־יהודה ובני ביתו מוכנים להסתפק בחגיגה צנועה, ורמז למדור מיוחד שהוקדש בעיתון ל"חג העברית בעולם", שמטרתו לעורר תחושות אשם בלב אלה שאינם מצדדים בחגיגה שכזו ברוב עם.⁵⁰

כנגד המקטרגים הללו היו רבים שביטאו את הוקרתם למפעלו של בן־יהודה ופרסמו עליו דברי הלל ושבח, הגם שלא הסתירו את דעתם על חסרונותיו ועל מגרעות עיתונו,⁵¹ שהרי לא ניתן להפריד בין האיש לעיתונו. בסופו של דבר נחוג החג הזה בחול המועד סוכות

לחוג אותו ואת משפחתו", לא היה לרוחו. ברזילי הבין את התמיהה שעורר הרעיון הזה ואת המתנגדים לו, אך למרות הכעס הרב על בן־יהודה ועל בני ביתו, הודה ש"היה הראשון שהחיה את שפתנו, באמצעות משפחתו [...] שפתנו [...] אבל 'כעס' לחוד ו'חג' לחוד".⁴⁰

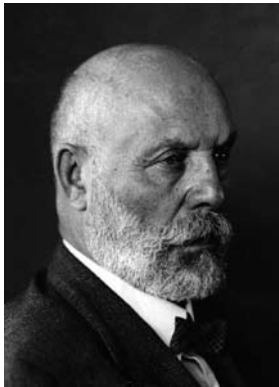
יוסף חיים ברנר

הרעיון לחוג את חג העברית, ולמעשה לציין באמצעותו את פועלו של בן־יהודה, זכה לגיבוש מעשי בידי ישעיהו קרניאל, בן זכרון יעקב ומראשי "הגדעונים", ארגונם של בני המושבות.⁴¹ קרניאל הצטרף ב' באדר ב' אל חברי הוועדה המסדרת את חג היובל: ז"ד ליבונטין, ארתור רופין, ד"ר א"מ מזי"א וברזילי. הוא פסק ללא כל בסיס שחודשיים מאוחר יותר ימלאו לבן־יהודה חמישים ושלושים שנה לעבודתו הספרותית והלאומית.⁴² הוא ניסה להקנות לחג המוצע משמעויות וסמלים חדשים, ברוחם הלאומית הייחודית של ילידי המושבות. למשל, הוא הציע לכתוב את "מגילת העברית החדשה" על בסיס מגילת אסתר אך לחוג אותו דווקא באחד מימי חג הפסח הבא, ואז "יקרא עם ישראל אשר בארצנו את אגדתו החדשה והיפה".⁴³ קהילות הסופרים והעיתונאים בארץ ישראל ובחו"ל הסתייגו מהיומרה הבלתי צנועה הזאת. להסתייגות נלוו גם קנאה ואיבה אישית. החמיר בביקורתו אתר דרויאנוב, שייחס ברשימה בעיתון העולם את היוזמה המזורה הזאת לבן־יהודה עצמו והוקיע גם את מקורביו חסרי הרגישות. בן־יהודה, שעד אז לא התייחס להצעה ושמר על שתיקה, בחר לפרסם את תגובתו על הדברים הללו גם כן בעולם, והכחיש כל מעורבות וידיעה מוקדמת.⁴⁴ הביקורות החריפות על בן־יהודה ועל עיתונו התפרסמו במחציתה השנייה של שנת תר"ע ובתרע"א, ובהן היו גם מחאות על כך שגורלו הפרטי קשור בעיניו עם גורל העם כולו, ועל שהוא "עושה את ביתו ועתונים אצלו שמות נרדפים".⁴⁵ יוסף חיים ברנר החל במתקפה חריפה בעיתונו של בן־יהודה זמן קצר לאחר השתקעותו בירושלים, ובבואו לעשות את חשבונה של העיתונות הירושלמית כתב כדברים האלה:

וערינו ומושבותינו באה"ק קדושות – בזה אין לפון כלל; וביחוד קדושה היא ירושלים הקדושה (נוסח אחר בלי וא"ו), שקדושתה נודפת אפילו מ"הצבי" הלא־קדוש, מ"הצבי" המתקדם, האפיקורסי, אשר בה, תובב"א! "הצבי" המתקדם, – העבודה! קוראים אותו יום־יום ולא יודעים מה רב בו ממה: ה"קדמה" או – הטיפשות [...] אל תשאלו את "הצבי"... אל תשאלו שום קושיות על עתון היוצא בירושלים הקדושה!⁴⁶

ברנר ניצל את ההמולה סביב היוזמה הזאת והחליט גם הוא להיפרע מהמשפחה ומעיתוניה ולערער את הלגיטימיות שלהם, אולי גם בשל העזתו של הצבי לפרסם שסיפורו "בין מים למים" הוא "סיפור גרוע".⁴⁷ לדברי ברנר,

על עתונו של בית־בן־יהודה כבר דיברו לא פעם. כבר העירו על

מנחם אוסישקין

וביהדות כלה ובא"י וביהדות הארצישראלית בפרט". העיתון, לדעתם, הוא "כמעט הצינור היחידי" שדרכו יכולה לעבור השפעת היישוב החדש על הישוב הישן, והוא למעשה גם הבמה היחידה שמעליה יכול להישמע קולו של "העם העברי בא"י כלפי חוץ". לעיתון גם חשיבות רבה בטיפוחה של הלשון העברית, בעיצוב סגנונה ובפיתוח טעמים הטוב של קוראיו. הוא אמר לשמש "גשר טבעי המעביר את הדור החדש בא"י וביה"ס לחיי השוק והמשק, מלשון הספר ללשון השוק, מלשון הקודש ללשון החול". לדעתם של החותמים על הכרוז השבועונים היוצאים לאור בארץ ישראל הם מפלגתיים, ואילו העיתונים היומיים "עומדים על מדרגה נמוכה כל כך שאי אפשר לקוות שע"י סיוע יהיו לעיתונים מתקנים". משאלתם לייסד עיתון דווקא ביפו קשורה באווירה התרבותית והספרותית המתחדשת בה.⁵⁸

כזכור יזמו עסקני מיפו ואישים ירושלמים ייסודו של עיתון מהוגן כבר בתרס"ט, ואף יסדו לשם כך ועד זמני. יוזמה זו אמנם נבלמה, אולם הרצון להוציא לאור עיתון "הגון" ובלתי תלוי, לא פגה. בהאור דיווח "יפואי" על השתלשלות העניינים, טען שיוזמה זו גברה "מרגע שעברה הממשלה הרוחנית לידם", ויחס אותה בעיקר למב"ה, שתיעב את האור, "העלה הקטן והמזולזל של בן-יהודה", ותבע לראות בעיניו "איזה עתון גדול והגון",⁵⁹ במיוחד לאחר שנכשל בניסונו להעתיק את עיתון החרות מירושלים ליפו. ביישוב ובאספות שקיימו, קבעו יוזמי העיתון נחרצות שהעיתונים המופיעים כעת בארץ, הצבצלת, מוריה והאור, "מזיקים להציניות ולהעבריות [...] ו'האור' נשא בקול קורא זה את החלק היותר גדול בהאשמות האלה",⁶⁰ שהרי משכילי יפו והמושבות כמעט ולא קראו את העיתונים האורתודוקסים.

בטבת תרע"ג הגיע מנחם אוסישקין לארץ ישראל מטעם הוועד האודיסאי. הוא סייר במושבות ובערים כדי להתרשם מן הצרכים ופעל להשבת הסדרים על כנם בוועד הפועל ביפו. דומה שמאז ביקוריו הראשונים של אחד העם בארץ ישראל בשנות התשעים, וביקורו שלו ושל חבריו בתרס"ג, לא נערך בה ביקור כה חשוב, להוציא את ביקורו של הרצל, שהותיר את רישומו העז בקרב חוגים כה רבים ובנושאים כה מגוונים.

בבואו לירושלים נערכה לכבודו קבלת פנים נאה בבית העם, ואלעזר בן-יהודה וחבריו, ח"א זוטא, ברזילי, שלמה שילר ואחרים, נשאו נאומים נלהבים ובהם הללו ושבחו את האורח.⁶¹ יחסיהם של בן-יהודה ואוסישקין נקלעו למשבר חמור בשנים 1904-1905 סביב פרשת אוגנדה ומותו הפתאומי של הרצל, אך בן-יהודה הקפיד לשמור על קשרי מכתבים עם אוסישקין, ברצונו לקדם עניינים כלליים שונים שעמדו על סדר יומו. עתה, חשב בן-יהודה, ניתן יהיה להסדיר גם את היחסים האישיים עמו ובעזרתו למנוע ייסוד עיתון יומי מתחרה ובכך להציל את עיתונו. "ביאתו של אוסישקין ירושלימה", פתח בן-יהודה את קילוסיו לכבוד האורח, "היא בלי ספק המאורע הגדול ביותר" בשנים האחרונות, ואת ביקורו בכותל המערבי הוא הכתיר

תרע"א במסיבה צנועה בבית בן-יהודה. כעשרים ממשכילי ירושלים, לא כולם מהשורה הראשונה, באו לחוג עמו את מלאת שלושים שנה לעבודתו הספרותית.⁵²

לאחר ששככה מעט הביקורת החריפה, התחדשו המאמצים לקיים את "חגיגת העברית". למרות ההתנגדות העזה נאסף ציבור ירושלמי בבית העם, לערוך בו ערב לכבוד בן-יהודה במסווה "חגה הלאומי והחי הראשון, אחרי אלפים שנה של גלות ושל חרבן", ולחוג את "חגיגת העברית". אלא שגם מאירוע חגיגי זה הדירו רבים וטובים את רגליהם, והמעטים שבכל זאת הגיעו במוצאי שבת, ג' בחשון תרע"א (5.11.1910), העלו על נס את תרומתו לתחיית השפה. שניים מהדוברים מצאו שיש לשבח אותו גם על עניינים אחרים. יצחק בן-צבי, ראש אגודת פועלי ציון, הדגיש את הניגודים הרבים בינו לבין חתן השמחה, למעט שני דברים שבהם יש להם מן המשותף, וזאת מחוץ לשאיפתם לתחיית השפה. האחד, יחסו החם של בן-יהודה לפועלים סדרי הדפוס ותמיכתו בשביתתם בתרס"ט; והשני, שאין הוא מוצא ניגוד בין דעותיו לבין מעשיו. גם לק"י סילמן, ממתנגדיו החריפים של אב"י באותם ימים, ניתן פתחון פה והוא קבע ש"האמת היא אך קשוט לאישיותו ההיסטורית הגדולה".⁵³

הרעיון לכרוך את יובלו של בן-יהודה עם חג הלשון העברית שב ועלה מדי פעם בפעם, ותמיד לווה בביקורות חריפות.⁵⁴ גם בחוגי היישוב הישן עשו פלסטר מהחגיגות המלאכותיות,⁵⁵ אך בעיקר היה זה ברנר שלא הניח את עטו גם לאחר כישלונה של היוזמה המגונה. הוא החליט שיאה השעה הזו גם להיפרע מבן-יהודה ומבני ביתו על עיתוניהם, "על הכעור שבהם בחיצוניותם ובפנימיותם, על הקוריוזים שלהם בכל גליון וגליון, על צעקנותם הזולה, הצהובה, המגוכחה". אף שדברים כאלה הוטחו בבן-יהודה במשך שנים, בטוח היה ברנר שהוא "לא יקח מוסר! ומי יודע, אפשר שהוא אינו מבין כבר אפילו, מה רוצים ממנו? למה יורדים לחייו?" ולמרות כל אלה, סבר ברנר שבן-יהודה "הוא איש מצוין, למדן, שקדן, עברי חפשי, לאומי אדוק, עקבי". אלא שמול כל זכויותיו תכריע כף החובה של עיתונו המקולקלים. כל מעשיו, אם מחייבים אותם ואם לאו, "יש להם ערך, וערך חיובי", ובכך לא יפקק איש.

"עיתון הגון", מערכה שנייה: עיתון חדש בארץ ישראל

באדר ב' תרע"ג (1913) יצא בן-יהודה עם חמדה לחו"ל והותיר את המשפחה כמעט ללא אמצעים לקיים בהם את האור. נסיעה זו באה ימים אחדים לאחר שנחתם ההסכם בינם לבין הסופרים והעסקנים (כ"ג באדר תרע"ג) בדבר העברת הזכויות על האור לידי דוד ילין, ד"ר אהרן מ' מז"א וח"ל זוטא מירושלים, וד"ר יוסף לוריא, אברהם לודוויג ופול ומאיר דיזנגוף מיפו.⁵⁶ כל אלה, כזכור, להוציא ד"ר יוסף לוריא,⁵⁷ היו במובנים רבים חלק מסביבת חייו המיידית של בן-יהודה, בין ברמה האישית ובין ברמה החברתית-תרבותית (בוועד הלשון ובארגונים אחרים). הם היו קרובים אליו בתפיסות עולמם ורובם פרסמו מאמרים, רשימות והגיגים בעיתונו. אין להתפלא על כך שבן-יהודה ראה בהם כפויי טובה.

בכרוז שפרסמו העסקנים והסופרים הללו, "ליסוד עתון חדש בא"י" (יפו, ב' אדר"ב תרע"ג, 10.3.1913), הם נימקו את הסיבות שהביאו אותם לייסד עיתון. עיתון עברי, על פי גישתם, הוא "המקור היחידי, שממנו שואב היהודי בא"י ידיעת המאורעות בעולם כלו

יהודה לשניים: "החלק האחד, זה של 'המשפחה' שהוא כולו חולין שבחולין, והחלק השני; זה של אב"י המשפחה, שהוא כולו קדש-קדשים". בתוך עולמו המשפחתי, קבע אהרונוביץ', "אין בן יהודה פועל אלא נפעל, מושכים אותו לתוך הבוץ והרי הוא נמשך לרגע, מתלכלך, יוצא ומטהר ושוב פורש לקרן זיתו – לקדש הקדשים שלו". הכול מעריצים את בן-יהודה המאמין התמים והפועל החרוץ, ועל כן "אין אנחנו רוצים לראות רבב על בגדו של תלמיד חכם זה". אלא ש"הבית" הזה מוציא מתוכו מדי יום ביומו "ערמה של קש רקוב: עתון חסר-תכן, חסר צורה, חסר-שפה וסגנון וחסר-כל טעם; חנופה לכל פקיד קטן [...] צעקות המגיעה עד לגועל נפש ע"ד תחיה ויצירה ובניה והתקדמות ונצחונות" וכולי. "זה הצד הנגלה שבעתון, הצד המופיע לפני הקהל בכל יום ומשחית את טעמם של מאות קוראים". קיים, כמובן, גם הצד הנסתר, שגם הוא אינו כה נסתר, והוא "שמקבלים שכר גם על הדרישה וגם על הפרישה", כלומר "אם ישלמו – יודפס, ואם לאו, לא יודפס". במערכת האור מגיעים הדברים לידי כך, "שאפילו לשפה העברית, מבצרו היחיד של ב"י, אין נושאים פנים בשעה שהדבר נוגע לכסף". "אנחנו", הוסיף אהרונוביץ', "מצטערים תמיד על זה, שב"י נותן את שמו על עתוני המשפחה", וכדי שלא לפגוע בבן-יהודה יתר על המידה, "חדלנו גם מצעק חמס ומלהכריז על הקלקול הנורא שעתונות זו מכניסה לתוך חברתנו הצעירה".⁶⁹

העסקנים הללו טענו אמנם בפני אוסישקין שאין כוונתם להרוס את העיתונים הקיימים, הגם שהם "משחיתים את השפה ואת הטעם של בני הנעורים ושל דעת הקהל", אולם הם עומדים על דעתם ודורשים לייסד עיתון אחר משלהם בתל-אביב. אוסישקין התרשם שלאחדים מן המבקרים יש "חשבונות" אישיים עם בית בן-יהודה, ואילו האחרים נגרוו אחר התובעים הללו ללא סיבה של ממש. הוא לא מצא כל צידוק להעביר את העיתון מירושלים ליפו, היות שהראשונה גדולה פי חמישה מאחותה הצעירה. באותם דיונים עלתה גם הצעת פשרה שלפיה תינתן תמיכה להאור, וכנגדה ייערך "החלק היישובי" של העיתון ביפו תחת השגחת מומחים.

גם בני משפחת בן-יהודה פנו אל אוסישקין וביקשו על נפש עיתונם, וזה נענה להם.⁷⁰ אוסישקין ניסה להניא את העסקנים מכוונותיהם ויעץ להם לסייע בשכלולו של האור ובשפורו, אך בעת ביקורו, שנועד בעיקר לעסוק "בתיקונה של ירושלים", לא עלה הדבר בידו והצעותיו נדחו.⁷¹

הסקירה של ביקור אוסישקין בעיתונו של בן-יהודה לא היה כדוגמתה בעבר גם כאשר ביקרו בירושלים אישים נכבדים כמותו. בן-יהודה העריך שמעמדו של אוסישקין בתנועה הציונית עתיד להתחזק. הוא התרשם שעל פיו יישק דבר, והבין שגם עתידו וגורל עיתונו תלויים ברצונו הטוב. הגיעו הדברים לידי כך שבאחד ממאמריו המתפרסים לכבודו של אוסישקין, הוא תהה "אם יכול הרצל לעשות מה שעשה אלמלא מצא את אוסישקין לעוזר לו?"⁷²

שבועיים לפני צאתו מן הארץ נערכה לכבוד אוסישקין מסיבה רבת משתתפים ביפו, ובין המברכים הרבים השתלבה גם חמדה בן-יהודה, שניסתה להימצא בקרבת האורח רב ההשפעה, כדי לסכל כל מגע עמו שיביא לקבלת החלטות בלתי רצויות לעתיד עיתונם. היא אכן הצליחה במשימתה עד תום.⁷³ אחדים מאלה שנפגשו עם אוסישקין, יוזמי ה"עיתון ההגון",

במילים האלה: "כך נאה וכך יאה לאיש שמקריב את כל חייו על מזבח הלאומיות העברית".⁶²

בהתכנסות שנערכה לכבודו בבית העם (במוצ"ש), נשא בן-יהודה דברים בשם ועד הלשון, והחניף לו על חלקו המכריע בתחיית הלשון בתוך שאר פעילויותיו הלאומיות המגוונות. הוא תיאר את ביקורו בתרס"ג (1903), כשכונן את ההסתדרות הארץ-ישראלית, ככנסייה "ראשונה להיחידים בארץ-ישראל אחרי אלפים שנה של העדר כל חיים צבוריים". עם זאת הובלעה בדבריו גם ביקורת מרומזת על מעשיו של אוסישקין, שכל שעשה היה "תמיד ברצונו שאינו יודע מכשול ומעצור, כך טבעו, מבלי שאל פי איש, מבלי פקפק רגע אחד", אך מיהר למצוא להם צידוק בקביעתו שלשון הכנסייה תהיה עברית, ואיש לא ערער על החלטתו. הוא הזכיר בנאומו גם את ההחלטה שנתקבלה בבזל, שאותה הפך אוסישקין על פיה, כשכוונתו להפיכת העברית בה לממשות, וזו "היתה מהפכה אמיתית בחיי העם העברי". בן-יהודה נשמר שלא למתוח ביקורת גלויה על התנהגותו האלימה של אוסישקין כלפי ההחלטות האחרות שנתקבלו בקונגרס הציוני, והתעלם גם מ"חטאו" נגד הרצל. גם חמדה נשאה דברים בשם בית הספר לנגינה "שולמית", ולאחר תום האירוע החגיגי הוזמן אוסישקין אל בית בן-יהודה.⁶³

מה נאמר ועל מה נסבה השיחה בבית בן-יהודה נוכל רק לנחש, אולם במאמרים שפרסם בן-יהודה בהאור, הוא שב ודחק באוסישקין להעמיד את ירושלים בראש סדר העדיפויות של ההסתדרות הציונית שמזה שנים הזניחה אותה, וקרא לטפחה כעיר רוחנית – עיר של תורה וחכמה, כי רק בעיר הזו גנוזה נשמת האומה.⁶⁴ הוא וחמדה דיברו בוודאי על לבו של אוסישקין וביקשו לגייס את רצונו הטוב בעזרה למילון ולעיתון.⁶⁵ כדי לשכנע עד היכן מגיעה השפעתו של בן-יהודה, ולהרשים בכך את אוסישקין, פרסם האור מכתב גלוי לחברי אגודת בני יהודה בנס ציונה, ובו צוין שהאגודה שנוסדה באותה שנה נקראת על שמו של בן-יהודה, "לזכרון חג היובל" שלו.⁶⁶

אוסישקין, כאמור, הגיע לעיר כדי לפעול למען ביסוסה של ירושלים ולחיוזקה, ונועד לשם כך עם עסקנים רבים כדי לשמוע את דעותיהם, ולנסח תכנית פעולה לחובבי ציון בחו"ל "לתקנתה של ירושלים". בין עסקני העיר שהתכנסו בחדרו של אוסישקין במלון קאמיניץ היו: בוריס שץ, שהציע לייסד מושבות סביב ירושלים ושכונות חדשות, לעודד את המסחר ולכונן בה אוניברסיטה. גם ברזילי, ח"מ מיכלין, ד"ר אברהם אבושידיד, א"מ לונץ, אברהם סולומיאק, ישעיהו פרס, יצחק בן-צבי, מנחם שיינקין ואחרים תרמו לו רעיונות מרעיונות שונים, בתחומי הכלכלה, התרבות והחברה, ובכלל אלה יחסי העדות, המפלגות וכולי. במהלכה של ההתוועדות הזו תבע ק"י סילמן תמיכה מוסרית וחומרית להוצאת "עיתון הגון", ובתוך כך מתח ביקורת קשה על האור ועל עורכיו, עד שקמו להסותו.⁶⁷

ביקורתו של סילמן לא הייתה נקייה ממניעים אישיים. במשך שנתיים ויותר הוא השתלח במשפחת בן-יהודה באופן קבוע בכל כתבי העת ההיתוליים שהוציא לאור במיוחד סמוך לחג הפורים. בפעם הזאת בערה חמתו על בן-יהודה ועל בנו, אשר לא רק פגעו בו, אלא רמסו לדעתו את האתיקה העיתונאית בשל פניות אישיות.⁶⁸ תמיכה עקיפה בדרישתם של העסקנים באה להם מיוסף אהרונוביץ', עורך הפועל הצעיר. הלה, ברוח דבריו של סילמן, פרסם רשימה בעיתונו הפועל הצעיר, ובה חילק את בית בן-

בקלקוליו של האור, "עברו לצד האור והציעו להשתתף עם מערכת האור", לפי הצעת אוסישקין. באותו מעמד נבחרו שתי ועדות: ועדה ספרותית, שחבריה היו בן משה (בן-ציון מוסינזון), סמילנסקי ולוריא, וועדה עסקנית. הוחלט גם על איסוף כספים, על הבאת עורך מאירופה ועל הוצאת העיתון בראש חודש ניסן תרע"ג.⁸²

לדברי היוזמים העיתון החדש צריך להיות משובח מהאור, נאה יותר מהזמן ומהצפירה ו"מופתי לכל העולם היהודי". גם על שם הם חשבו: "התחיה", שהיה יומון ולידו יוקם שבועון שייעוד בעיקר לקוראי חו"ל. סמילנסקי צירף אליו גם את יהודה גרזובסקי (גור), שבאותם ימים היה פקיד בבנק אפ"ק, והבטיח בשם ז"ד לבונטין 5,000 פרנק, והכול כדי "לבער את העיתונות המפלגתית".⁸³

תשובת הוועד הפועל לפנייה הייתה שלילית. בברלין סברו, כנראה בהשראתו של אוסישקין, כי רק בירושלים אפשר לבוא במגע עם פקידי הממשל ועם "באי יוחם של החוגים הערבים", שהם תנאים הכרחיים לכל מערכת עיתון בארץ ישראל. אמנם ברור לכול שביפו מרוכזים מרבית האינטלקטואלים, וקרבתם למושבות, קהל קוראיהם הפוטנציאלי, אינה מוטלת בספק, אולם המון קוראי העברית מצוי דווקא בירושלים. יתר על כן, זו העת הראויה לטפח את ירושלים שנזנחה זמן רב. אך העיקר הוא שאין הוועד הפועל מוכן לתמוך אלא "באורגנים ספרותיים אך ורק מנקודת השקפה ספרותית, מפלגתית ובשום אופן לא ספרותית [...] ע"י תמיכה לעתון ספציאלי, נעורר אולי כנגדנו את שאר ההוצאות הספרותיות".⁸⁴

משלא עלה הדבר בידיהם, החליטו חברי הוועד הזמני להוצאת העיתון להיענות להצעתו של אוסישקין ולהשקיע בשכלולו של האור. הם קיבלו, כנראה, ערבויות כספיות כלשהן מאוסישקין או מד"ר ארתור רופין, מנהל המשרד הארץ-ישראלי, והגיעו לידי הסכם חתום עם משפחת בן-יהודה, לאחר שבדקו היטב את מצבו הכספי של העיתון ואת הפוטנציאל שלו (באותה שנה נמכרו כ-700 גיליונות בכל יום למנויים ולאחרים). בהסכם בין הצדדים ויתר בן-יהודה על זכויותיו בעיתון, אולם עמד על כך ששמו יופיע כאחד העורכים ושהעיתון יוסיף לצאת בירושלים. הוא התחייב לספק בין עשרה לתריסר מאמרים ראשיים בחודש ולא להוציא לאור עיתון אחר. תמורת כל אלה יקבל 240 פרנק לחודש. בנספח להסכם נוספו כמה הערות בכתב ידו של דוד ילין שנועדו להבטיח את עתידו של בן-יהודה, ואת ההחלטה שנתקבלה בביתו של ז"ד (לבונטין), מנהל בנק אפ"ק, בדבר התמיכה הנדרשת לכיסוי החובות ולהפעלתו הסדירה של העיתון.

בגיליון 136 (כ"א אדר"ר תרע"ג) בישר בן-יהודה לקוראיו על "חבר סופרים ונכבדים בירושלים [ש] החליט להשתדל בשכלול 'האור' למען הביא אותו הן בפנימיותו והן בחיצוניותו למדרגת אותו העתון הנחוץ לפי הזמן ולפי חשיבותה של ירושלים", ומיום ראשון הבא, כך פורסם, "יצא האור מרשותו הפרטית של העורך לרשותו של החבר הנזכר".⁸⁵

מבחינתו של בן-יהודה היה בהסכם זה הישג בלתי מבוטל – העיתון נשאר בירושלים, הוא הוסיף לשמש עורך, שמו של האור לא נמחק ובעיקר הובטח קיומו האישי. אלא שגם בפעם הזאת לא נשתנה דבר והעיתון נותר בחזקת המשפחה נטולת האמצעים. בן-יהודה וחמדה יצאו לחו"ל, בהניחם את ניהול העיתון לבנם, בן ציון (איתמר בן-אב"י). בן-יהודה, שהיה טרוד בעבודת המילון, ידע היטב שהאור

סירבו לקבל את דינו ולאחר צאתו מן הארץ נועדו ביפו ראשי בנק אפ"ק, נציגי חובבי ציון והמשרד הארץ ישראלי אליעזר זיגפריד הופיין, אברהם ליודוויפול, יוסף לוריא, ב"צ מוסינזון, מאיר דיזנגוף ויהושע ברזילי. הם פנו בתזכיר אל הוועד הפועל המצומצם של ההסתדרות הציונית הכללית וביקשו סיוע להוציא לאור עיתון ביפו, שלא יהיה בידיים פרטיות.⁷⁴ הללו, לימים מראשי חוגי האזרחים, שלא השתייכו למפלגות הסוציאליסטיות, דרשו לייסד ביטאון שיבטא את דעותיהם, הואיל והאור, שיכול היה לשמש להם לפה, נשלט בידי משפחת בן-יהודה שסירבה לתת דריסת רגל לאחרים בעיתונה. עוד שתי התוועדות נערכו בעניין זה ובסופן הוחלט "לגשת תיכף ליסוד עתון יומי גדול".⁷⁵

למחרת דיווחה חמדה על היוזמה לבעלה. היא ידעה לציין את שמותיהם של המועמדים לעריכת העיתון, ברוכוב (אהרן מיכלי-ברכיהו, מזכיר בית הספר לאמנות בצלאל) ואברהם ליודוויפול, שדרש שכר גבוה ומועמדותו הוסרה.⁷⁶ במקומם הוצע התפקיד לשמואל רוזנפלד, מי שהיה עורך העתון היידי דער פרוינד, שהוא לטענתה "אדם שמתנגד לציונות ולארץ ישראל".⁷⁷ בשובה מפתח תקוה ליפו פגשה חמדה את יהושע ברזילי, אך זה התחמק מלהשיב לה על דבר העיתון החדש שהוא היה בין יוזמיו. בסערת הוויכוח ביניהם הטיחה בו חמדה שהוא משקר לה, והוא השיב לה כי היא מנוולת. "אין דבר השיבוטי, נלחם עמכם", אמרה לו חמדה וסיימה את דיווחה בהבטחה נזעמת ש"הוא לא ילך אחרי ארונו של בן-יהודה, אני אהרגה אם יעז לגשת".⁷⁸ מכל ידידי המשפחה רק מנשה מאירוביץ' יצא לעזרתה; במאמרו "תכסיסנו" קבל על המסרבים לטפח את האור ועושים הכול לייסד עיתון חדש "עתון גדול, עתון חשוב!". גם אלה שכביכול ניאותו להצטרף למערכת האור עברו כשליחים במושבות ובערים – "על יפו אין לדבר, כי הלא יפו היא המרכז לכל הלהבה החדשה הזאת" – כדי לעורר לייסוד עיתון חדש, שכלל לא ברור למי הוא נועד. לדבריו די בעיתונים הקיימים, אך את כולם נחוץ לשפר.⁷⁹

בינתיים, דיווח הכתב היפואי, פרסם הפועל הצעיר את מאמרו "המכוער הידוע" נגד האור ועורכיו, ובא כוח הפועל הצעיר בירושלים, יוסף אהרונוביץ', החל אף הוא לנהל תעמולה נגד האור. על פי דיווח זה אסף משה סמילנסקי את רוב עסקני יפו וסופריה, "ונשמעון דברים נוראים נגד האור". סמילנסקי דיבר נגד "דברי הרעל" שבעיתוני בן-יהודה, המשפיעים לרעה על הנוער. דברי סמילנסקי מפתיעים משהו, שהרי היה לו "חשבון" נוקב דווקא עם הפועל הצעיר, שבעבר שימש בו עוזר קבוע, עד שפרש ממנו בשל "חילוקי דעות פרינציפיונים", ובמיוחד יצא קצפו על כך שהשבועון תקף בחריפות את אחד העם. על כן טען שמאמרי הפועל הצעיר אינם אלא "פמפלט וסנסציה וכל מכתב שקר וזיוף". באספה שכניס ביפו בסוף שבט או בתחילת אדר א' תרע"ג טען סמילנסקי שגם הפועל הצעיר מנסה להבאיש מראש את ריחו של העיתון החדש.⁸⁰ סמילנסקי אמנם הכחיש כאילו התבטא כך כלפי הפועל הצעיר, וטען שאין הוא שואף נקם כלל, וכי רעיון העיתון היומי עלה בדעתו לפני שנים, ואין הוא היוזם לייסודו כיום, אלא ד"ר יוסף לוריא.⁸¹

באספה השנייה שכניס סמילנסקי ביפו בשלהי אותו החודש, כבר נשתנו יחסי הכוחות. ד"ר לוריא, שהיה הרוח החיה ביוזמה הנוכחית לייסוד את העיתון היפואי, נותר איתן בעמדותיו, אולם ר' בנימין (דלר-פלדמן), יהושע ברזילי ומנחם שיינקין, הגם שהודו עד כה

עסקני יפו, מוריה וסופרי היישוב החדש האזרחי לא הצליחו לייסד עיתון יומי הגון ביפּוֹת־לֵאבִיב. היו לכך סיבות שונות ומגוונות. על מעט מהן ועל הויכוחים והתכנים שליוו את הנסיגות, לגלג ש"י עגנון:

אין ביפו אלא בית דפוס אחד, ובמקום שיש אחד יש מקום לשנים [...] ועסקנסון מסכים עמו, שסופרי יפו עומדים להוציא עתון יומי וצריכים לבית דפוס גדול. וכבר חיבר מרדכי בן הלל תכנית לשלוח לוועד האודיסאי, ודוקטור לוריא מוכן לחתום על התכנית, ואין צריך לומר לודוויפול, שמוכן לערוך את העתון, אלא שיש לחוש לש' בן ציון, שמא ישאל אותו אוסישקין, והרי ש' בן ציון טוען שאין כאן סופרים, שאותם שרואים עצמם סופרים אינם סופרים. כנגדו דיונגוף אופטימיסטן. אומר דיונגוף יש סופרים או אין סופרים, הריני שולח לכם חבית דיו ואתם כותבים כמה שאתם רוצים.⁹⁰

בראשית הכיבוש הבריטי (22 בדצמבר 1917) כינס מב"ה את חבריו, יוזמי היומון "הגון", להוציא סוף סוף לאור את העיתון המיוחל: "עיתון ציבורי להיות לפה אל הקהל בארץ, למען ישמעו גם אחינו בגולה הגדולה אל קולנו". הגיליון הראשון נערך בידי ש' בן ציון ומב"ה והוא כבר נמסר לבית הדפוס, אך הממשל הצבאי הבריטי מנע את הופעתו.⁹¹

בכ"ב בניסן תרע"ח (4.4.1918) ראה אור עיתון חדש בלתי מפלגתי, **חדשות מהארץ הקדושה** (*The Palestine News*), לימים היומון **חדשות הארץ** (18.6.1919) וכיום – **הארץ**. גם הוא ראה אור בירושלים דווקא, ולא ביפו או בתל־אביב. יתר על כן, נעשה ניסיון לשתף בו את בן־יהודה ואת בנו, ומשניסיון זה לא עלה יפה ייסד בן־אב"י בירושלים עיתון משפחתי ושמו **דאר היום** (8.8.1919). הביקורת על העיתונים ראשיתה כנראה מאז הופעת העיתון הראשון, והיא מתייחסת לצורת העיתון, לאסתטיקה שלו, ללשונו, לסגנונו, לתכניו (דעות ועמדות, העדפות וכולי) ולשאר רכיביו. אולם המאבק בעיתונות הירושלמית, ובמיוחד בעיתוני בן־יהודה, היה נגוע באינטרסים אישיים וציבוריים שפעמים רבות לא היו קשורים לעיתוניו דווקא. עיתוני משפחת בן־יהודה שירתו את המטרות הלאומיות, החברתיות והתרבותיות של עורכיהם, כשם שעיתוני הפועלים והעיתונים האורתודוקסים היו מגויסים לבטא את דעת קוראיהם. המערכה לייסודו של יומון "הגון" בלתי מפלגתי ושאינו בן־יהודאי, מבטאת גם את התגבשותו הפוליטית של הסקטור האזרחי, שהאמין בהון וביזמות פרטית, אך לא בחל בתמיכת מוסדות התנועה הציונית. עד להופעתם של יומונים בתל־אביב חלפו שנים, אולי מפני שלא נמצאו די "משוגעים לדבר" או בעלי ממון חדורי שליחות נחרצת ואמונה מוחלטת בחשיבותם, ואולי נעדרה לסופרי תל־אביב יפו הקנאות ומסירות הנפש שאפיינה את הירושלמים.

הערות

1 עוזר דב ליפשיץ, "יפו", **הצבי**, 37 (ה' באב תרמ"ה), עמ' קנח; הנ"ל, "יפו", שם, 41 (ג' באלול תרמ"ה), עמ' קעז-קעה. לדברי החוקר יהושע קניאל התיאור אולי פסקני מדי, "אך ביסודה, אבחנתו נכונה". ראו: יהושע קניאל, "המאבק בין ירושלים ליפו על ההגמוניה בישוב היהודי בתקופת העלייה הראשונה והשנייה (1882-1914)", הנ"ל, **במעבר: היהודים בארץ־ישראל במאה ה'ט"ט בין ישן וחדש ובין יישוב ארץ הקודש לבין ציונות, קובץ מאמרים**, ירושלים, תש"ס, עמ' 289; דן לאור, "התחלת ירושלים תל־אביב?", **הארץ**, תרבות וספרות, י"ד בתשרי תר"ע.

מתקיים על זמן שאול, ובן ציון ייאלץ לחפש לו פרנסה אחרת, לאחר עבודתו קצרת הימים בלשכת הבריאות. במקביל הוא דאג להמשך עבודתו במילון, ובהיותו באלכסנדריה פנה אל ארתור רופין ביפו, וביקש "כי ימצא נא עצה להוציא את האתיות [שרכש בחו"ל] מבית המכס [...] וכשאשוב למלאכתי יהיה לי במה לסדר את המלון".⁸⁶ במכתבה אל הוריה, זמן קצר לאחר עזיבתם את הבית, דיווחה להם ימימה, אחותו של בן־אב"י, עד כמה קשה המצב וכי היא "מחזיקה בכוח" את אחיה, בן־ציון, שלא ינטוש את העיתון, וכבר אין ביכולתם לקנות נייר בגלל סירוב הסוחרים למכור להם בהקפה.⁸⁷ בתוקף הנסיבות הכלכליות החמורות נאלץ בן־אב"י לשנות את תבניתו של **האור** ולהקטינה בחודשים האחרונים להופעתו (ניסן-אייר תרע"ג). לבסוף ננעלו דלתות המערכת ל־14 חודשים תמימים. בקיץ תרע"ג פרצה "מלחמת השפות" והידיעות על המתחולל בארץ ישראל, ובכללן על המאבק בחברת "העזרה", הגיעו לידיעתו של בן־יהודה באמצעות בנו. בפגישותיו בלונדון עם אחד העם, בסוף חודש מאי ובראשית חודש יוני, דנו השניים בסוגיות היישוביות ובכללן גם על עמדותיה של חברת העזרה.

באותם ימים סירב אחד העם ליטול חלק במערכה נגד העזרה להשלטת העברית בטכניקום, אך הוא היה נכון להיאבק בכל כוחו נגד הכוונה להנהיג את הגרמנית כשפה עיקרית בבית הספר הריאלי ואפילו להתפטר מן הקורטוריון אם לא תתקבל דעתו. אולם הוא שב וטען, בניגוד לדעתו של בן־יהודה, "כי אי אפשר עוד ללמד את המדעים הטכניים להלכה ולמעשה בלשון עברית, שאין בה לא ספרות טכנית ולא מורים מומחים". בפגישותיו עם בן־יהודה עלתה ברמז גם שאלת העיתון החדש ביפו, לאחר שנכשלו המאמצים להעביר את **החרות** מירושלים. אולם בן־יהודה היה טרוד בענייניו, ואחד העם לא היה מעונין להכביר מילים בעניין כדי שלא יצטרך לגלות לו את דעתו על **האור** "ולא תהיה השיחה נעימה כלל".⁸⁸

האור, כאמור, סגר את שעריו, אך חמדה לא יכלה לראות את סבלו של בן־יהודה. "בתחילה נדמה לי, כי האדון בן יהודה עבר על זה בגבורה", היא כתבה למנחם בן משה, הוא מנחם אוסישקין, "אבל לצערי הגדול נוכחתי מהר, כי זו אש אוכלת בפנים: מאז אינו ישן לילות, וחוששת אני בעד אסון גדול, עוד יתר ממות, חוששת אני ומפחדת אני בעד מוחו העיף והיגע". חמדה ביקשה מאוסישקין, שיכתוב לבן־יהודה "מכתב סתם, מבלי שידע כי כתבתי לאדוני [ההדגשה במקור], וישתדל נא להרגיעו ולהבטיחו, כי כלי מבטאו, שבו החיה את השפה, אינו שבור ורצוצ, ואורו טרם כבה". העיתון הרי הוא "רכושו האחד שרכש לו בכל כך עמל, בכל כך קרבנות משך יתר משלשים שנה", ועתה נרמס כל רכושו ברגלים גסות ובן־יהודה רואה את עצמו "שדוד באמצע היום לעיני השמש". היא התחננה על נפש אישה ועיתונו לבל ייוסד "העיתון הגון", שהרי יש לזכור "כי בירושלם עובד עבודתו הקדושה בן יהודה, תתחשבו אתו".⁸⁹

אחרית דבר

כידוע, בן־יהודה לא נפל שדוד. עיתונו **האור** חידש את הופעתו למרות הכול ב"ו בתמוז תרע"ד והתמיד בהופעתו, לעתים באופן בלתי סדיר בשל קשיים חמורים שגרמה המלחמה, עד לסגירתו המוחלטת כשאר העיתונים (פרט לחרות שהתמיד בהופעתו עוד זמן מה), בתוקף צו שלטוני בטבת תרע"ה.

- 2 כל כתיבי אליעזר בן־יהודה, כרך ראשון: **החלום ושברו**, ירושלים, 1943, עמ' ס-סא.
- 3 ז' שביט, "התפתחות כתיבי העת והעיתונות", הנ"ל (עורכת), **תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל מאז העלייה הראשונה: בנייתה של תרבות עברית בארץ־ישראל**, ירושלים, תשנ"ט, חלק ראשון, עמ' 123-197 (להלן: שביט [עורכת], **תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל**).
- 4 רחל ינאית בן צבי, **אנו עולים: פרקי חיים**, תל־אביב, 1969, עמ' 59-60.
- 5 "אל הפועלים", **הצבי**, 48 (י"ה בכסלו תרס"ט).
- 6 מ' וילקנסקי, "הז'רגון ב'יפו", **השקפה**, 43 (כ"ג באדר תרס"ו); חוזה, "יפו", שם.
- 7 יהושע קנטורוביץ, "קנאית!", **השקפה**, 90 (ט"ו באלול תרס"ו).
- 8 עיתונים מתוכננים כגון **העברי** בעברית, בערבית ובספרדית, **העם** בעברית, בגרמנית ובז'רגון, לא ראו אור. ראו: מכתב הפאשא צובחי ביי אל הרב סלאנט, **הצבי**, 4 (ד' בתשרי תרס"ט).
- 9 י' ברזילי, "הנשחק?", **הצבי**, 168 (י"ו באייר תרס"ט).
- 10 בן אב"י, "עיתונותנו", **הצבי**, 75 (כ"ז באייר תר"ע), עמ' 1-2; בן אב"י, "1200", **הצבי**, 163 (י"ג באייר תרס"ט).
- 11 א' דרויאנוב, "העיתונות בארץ ישראל", **כתבים נבחרים**, תל־אביב, תש"ה, ב, עמ' 750-741.
- 12 ג' קרסל, **תולדות העיתונות העברית בארץ־ישראל**, ירושלים, תשכ"ד, עמ' 101, ודברי חיים הררי עליו, שם, עמ' 108 (להלן: קרסל, **תולדות העיתונות**).
- 13 על דיווחיו ופעילותו בעיתונות העברית והיהודית באירופה, ראו ג' קוז' "הוא זכאי או לא? – העיתונות העברית והיהודית באירופה בראשית פרשת דרייפוס", **קשר**, 33 (מאי 2003), עמ' 41-53. על דיווחיו ממשפטי דרייפוס ראו במאמרי "תגובות היישוב בארץ ישראל על פרשת דרייפוס וביטויי בעיתוני התקופה (1894-1906)", **קשר**, 37 (אביב־קיץ 2008), עמ' 39-55. י' לנג, **דבר עברית: חיי אליעזר בן יהודה**, ירושלים, תשס"ח, בעמ' 418 ובמפתח העניינים (להלן: לנג, **דבר עברית**).
- 14 "יום יום", **הצבי**, 176 (כ"ח באייר תרס"ט), עמ' 1; שם, 95 (י"ה שבט תר"ע), עמ' 1. ראו גם ספרדי טהור, "מעניני היום", **האור**, 27 (י"ב בחשוון תרע"ג), על נחיצותו של עיתון יומי ערבי.
- 15 כיון שלפי החוק לא ניתן היה להדפיסו ביפו, צוין שראה אור באלכסנדריה. יצאו לאור שני גיליונות בלבד. אריה ל' פילובסקי, "עיתונות יידיש בארץ־ישראל מתחילתה ועד הופעת 'ניוועלט' (1934)", **קתדרה**, 10 (טבת תשל"ט), עמ' 82-84. בתרע"ג (1913) הוציאה הפועל הצעיר לאור את החוברות **דאס לאנד**, תרגום לאידיש של כתב העת **האחדות**. שם, עמ' 88.
- 16 י' שפירא, **הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה**, תל־אביב, 1968, עמ' 226-232 (להלן: שפירא, **הפועל הצעיר**).
- 17 על הביטוי הזה ראו: ש' פיינגולד, "הטובל ושרץ בידו", **החרות**, 69 (כ"ו באדר א' תר"ע).
- 18 קרסל, **תולדות העיתונות**, עמ' 104. אין דעתי כדעתו של קרסל. בתרס"ט דיווח בן אב"י על 1,200 עותקים של העיתון ביום בשעה שהפועל הצעיר דיווח על 490 גיליונות בשבוע! בסוף תר"ע דיווח **הפועל הצעיר** על 1,300 גיליונות בשבוע! מהם 450 בא"י. שפירא, **הפועל הצעיר**, עמ' 253. וראו הקריקטורה נגד **הפועל הצעיר** שפורסמה בהאור, 6 (ה' באב תרע"ג), עמ' 3 (אהרונוביץ' ובידו מכוש).
- 19 ראו, למשל, מודעת פרסום **הפועל הצעיר**, **האור**, 244 (כ"ג באב תרע"ג), עמ' 3, ומודעות פרסומת **להאחדות**, **האור**, 188-363 (כ"ג בסיון תרע"א); שם, 198-373 (ב' בתמוז תרע"א).
- 20 ז' שביט, "התפתחות המו"לות העברית בארץ־ישראל", בתוך: שביט (עורכת), **תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל**, עמ' 203.
- 21 "יפו הרוחנית", **האור**, 145 (כ"ב בניסן תרע"ב), עמ' 2; אזרח, "מחריבי הישוב", **האור**, 84 (ב' בשבט תרע"ב).
- 22 מרדכי בן הלל הכהן (מוהילוב תרט"ז – חיפה תרצ"ז) היה איש עסקים, עסקן ציבור וסופר. מגיל צעיר החל בכתיבה, תחילה **בהלבנון** ואחר כך במשך שנים **בהשחר**, ובעיתונים יהודיים באידיש, **הצפירה השלח** ואחרים. לימים היה שכנו של בן־יהודה ברחוב החבשים וחברו באגודות שונות בעיר, ומקורב למשפחתו. ראו ספרו: **תולדות אליעזר בן־יהודה**, ירושלים, תרפ"ג.
- 23 יפואי, "עתון יומי גדול", **הצבי**, 206 (ט' תמוז תרס"ט).
- 24 מרדכי בן הלל הכהן, **עולמי**, ירושלים תרפ"ה, כרך ד, עמ' 156. עד מלחמת העולם הראשונה תמך בן־יהודה באימפריה העות'מאנית וקרא ליהודי ארץ ישראל להתעת'מן.
- 25 לימים חזר בו מב"ה: "בכל הנוגע לעניני רוחנו, בכל עניני תחיתנו לשפה ולתרבות העברית, עלינו ליסד אך ורק בירושלם כי שם המרכז הרוחני והתרבותי שלנו מעולם, ושם יצוה ד' את ברכתו גם בחיינו העתידיים". מרדכי בן־הלל הכהן, **לקראת העתיד: עשרה מאמרות**, ירושלים תרל"ח (תרע"ח), עמ' 38.
- 26 חמדה בן־יהודה אל מב"ה, ב' בסיון אתתל"ט (1.6.1908), בית הספרים הלאומי (להלן: בהסל"א), 4⁰1068.
- 27 חמדה בן־יהודה אל מב"ה, ד' באייר תתל"ט (5.5.1908), שם.
- 28 אברהם ריבלין, ששימש עוזר לבן אב"י, דיווח גם הוא למב"ה וציין שהצבי היומי עומד כבר על רגליו והוא נכון לשלם "שכר מועט לסופרים". מערכת **הצבי** אל מב"ה, ד' באייר אתת"ם, תרס"ט (25.4.1909), בהסל"א, 4⁰1068/503(2).
- 29 חמדה בן־יהודה אל מב"ה, כ"ב באלול תרס"ח (8.9.1908), בהסל"א, 4⁰1068.
- 30 בהסל"א, 4⁰1068/504 (11).
- 31 חמדה בן־יהודה אל מב"ה, כ"ה באלול אתת"מ, תרס"ח (11.9.1908), בהסל"א, 4⁰1068.
- 32 חמדה בן־יהודה אל מב"ה, ערב פסח תרס"ט, 5.4.1909, בהסל"א, 4⁰1068.
- 33 על המושג "עיתון הגון" ראו: דוד תחובר, "בהפרדי מירושלם", **האור**, 271-88 (י"ב בשבט תרע"א); ק"י סילמן בתוך: קרסל, **תולדות העיתונות**, עמ' 107.
- 34 חיים באר, **גם אהבתם גם שנאתם: ביאליק, ברנר, עגנון מערכות־יחסים**, תל־אביב, 1992, עמ' 88. בעמוד 89 ההזמנה שהביא עגנון למב"ה.
- 35 נוסח ההזמנה בבהסל"א, 4⁰1068/504 (6). מב"ה טעה ורשם בזיכרונותיו שהיא נתקיימה בתר"ע. שם, עמ' 159.
- 36 יפואי, "עתון יומי גדול", **הצבי**, 206 (ט' בתמוז תרס"ט).
- 37 דברי רחל ינאית בן צבי, י"ד בתמוז תרס"ט (3.7.1909). ארכיון יד יצחק בן צבי (להלן: א"ב"צ), 1.4.5.8, עמ' 7-10. עפ"י י' בצלאל, "על ייחודו של החרות (תרס"ט-תרע"ז) על חיים בן עטר כעורכו", **פעמים**, 40 (תשמ"ט), עמ' 134. אברהם (אלברט) ענתבי (1869-1919) היה מנהל בית הספר התורה והמלאכה ואיש ציבור מרכזי בעדה הספרדית בירושלים ובעל השפעה רבה ברמה הארצית. הערבים כינו אותו "ראיס אל יהוד". ד' תדהר, **אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוגריו**, תל־אביב, תש"ח, כרך שני, עמ' 854.
- 38 י' לנג ו' אליאב, "שלמה פיינגולד: מומר או יהודי נאמן לעמו? קווים לדמותו השנויה במחלוקת", **קתדרה**, 93 (תשרי תש"ס), עמ' 81-110.
- 39 "חג העברית", **האור**, 12 (כ"ט באדר א' תר"ע).
- 40 י' ברזילי, "ויקרא החג בשמו", **האור**, 14 (ב' באדר ב' תר"ע).
- 41 על קשריו של בן אב"י עם קבוצה זו שכונתה גם "שבאב" ביפו בשנת 1902, ראו: א' בן אב"י, **עם שחר עצמאותנו: זכרונות חייו של הילד העברי הראשון**, תל־אביב, תשכ"ב (1961), עמ' 122-124.
- 42 באותה שנה מלאו לבן־יהודה 52 שנים ולמאמרו, "שאלה נכבדה" מלאו 31 שנים.
- 43 קרניאלי, ירכתון קטן, "שתי מגלות", **האור**, 24 (י"ד [צ"ל י"ז] באדר ב' תר"ע). ראו בהרחבה: לנג, **דבר עברית**, עמ' 685-692.
- 44 א' ראם [=דרויאנוב], "בעתונים", **העולם**, 19 (י"ו באייר תר"ע); א' בן־יהודה,

- העולם, 24 (כ"ג בסיון תר"ע), עמ' 11-14.
- 45 א' ציוני [=אליעזר וילקנסקי], "גלגולי נשמות (לעולי הגולה הראשונים)", **הפועל הצעיר**, 15 (י"ז באייר תר"ע), עמ' 7-8.
- 46 "רגעים והרהורים", **הפועל הצעיר**, 12 (ל' בניסן תרס"ט), שב ונדפס: מהספרות והעתונות שבארץ (חבצלת, הניר הצבי), "כל כתיבי י"ח ברנר, תל-אביב, תשכ"א, כרך ב, עמ' 258. הביקורת הוטחה בהצבי בעקבות המאמר של ק"ל, "ה' חבר", **הצבי**, 111 (ח' בניסן תרס"ט).
- 47 קונדס [ק"י סילמן], "רשימות פורחות", **הצבי**, 88 (ו' בשבט תר"ע), עמ' 1.
- 48 יוסף חבר [ברנר], "בעתונות ובספרות", **הפועל הצעיר**, 2/1 (ט' בחשוון תרע"א), עמ' 25-26. ראו גם ביקורתו של מ"ל העיתון האורתודוקסי **המוריה**, יצחק יעקב ילין, **המוריה**, 23 (י"ט באלול תר"ע, 23.9.1910).
- 49 ראו, למשל, א"ש יהודה, "חג העברית בעולם!", **האור**, 19 (194) (ח' בחשוון תרע"א); ספוג [=ח' טרנוביץ], "אליעזר בן-יהודה (לחג יובלו)", **האור**, 13 (א' בחשוון תרע"א); א"ר מלאכי, "אליעזר בן-יהודה (זכרונות בחור=שיבה)", **האור**, 17 (192) (ו' בחשוון תרע"א).
- 50 י"ל, [=יוסף לוריא], "מכתבים מארץ-ישראל", **העולם**, 47 (15.12.1910).
- 51 י' הרוויץ, "לחג היובל של בן-יהודה (זכרונות)", **השלה**, כג (אב תר"ע-טבת תרע"א), עמ' 190-192; דוד פרישמן, "מעניני היום", **האור**, 28 (כ"א אדר ב' תרע"א). דבריו תורגמו מהעיתון **היינט**.
- 52 "ירשולם [כך!] יום-יום", **האור**, 8 (138) (כ"ה בתשרי תרע"א), ובהרחבה: **לנג, דבר עברית**, עמ' 690.
- 53 "חג העברית בירושלים", **האור**, 16 (191) (ה' בחשוון תרע"א).
- 54 א' ברי"ל, "חגיגות יובלים", **החרות**, 41 (כ"ה בטבת תרע"א).
- 55 ב' קלוגר, מן המקור: מן המקור: הישוב הישן על לוח המודעות, קובץ כרוזים ועלונים מפרסומי ירושלים במאה הקודמת ת"ד-ת"ש, ירושלים 1978, עמ' 150, וההערה.
- 56 החווה מיום כ"ג באדר תרע"ג. הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), L2/621.
- 57 לוריא הציע לפנות אל "הא' בן-יהודה", בתקוה ובבקשה שיבוא לשכנע את המשלחת של אליאנס דובר נחיצות הוראת העברית במוסדותיה. לוריא אל ברזילי, י' בכסלו תרס"ט, 4.12.1908. אצ"מ, A25/151.
- 58 על הכרוז חתומים: יהושע ברזילי, אליהו ברלין, מאיר דיזנהוף, בצלאל יפה, יוסף לוריא, א"ס הופיין, א' לידוויפול, ב"צ מוסינזון ומשה סמיליאנסקי, בהסל"א, 1068(504)⁴.
- 59 אב"י, "צער גדול", **האור**, 116 (ט' באדר תרע"ב, עמ' 1.
- 60 היפואי, "כתבה מיפוי", **האור**, 122 (ה' באדר תרע"ג), עמ' 2.
- 61 "בארץ ישראל", **העולם**, לז'לח (12.1.1913), עמ' 28.
- 62 "נשיא חבת ציון וציון", **האור**, 76 (י' בטבת תרע"ג).
- 63 "מנחם אוסישקין בירושלים", **האור**, 78 (י"ג בטבת תרע"ג).
- 64 אב"י, "גערת הרי"מ פינס", **האור**, 89 (כ"ה בטבת תרע"ג).
- 65 [ללא חתימה], "השבוע", **הפועל הצעיר**, 20 (ז' באדר א' תרע"ג), עמ' 15.
- 66 ש' בן-ציון, "קברוני", **האור**, 83 (י"ח בטבת תרע"ג). על האגודה ראו: י' לנג, "תחיית הלשון העברית בראשון-לציון – 1914-1882", **קתדרה**, 103 (ניסן תשס"ב), עמ' 123, הערה 197.
- 67 "השיחה בדבר ירושלים", **האור**, 79 (י"ד בטבת תרע"ג). השתתפו: בוריס שץ, ברזילי, מיכלין, רפאלי, לידר, פרס, לונץ, שיינקין, בלום, חפץ ויצחק בן צבי. פרטיכל השיחה מובא במאמרו של נתן אפרתי, "ירושלים היהודית-חיזוקה,
- מעמדה וכבודה", **כיוונים**, 12/11 (כסלו תשנ"ח), עמ' 106-110.
- 68 **לנג, דבר עברית**, עמ' 728-729.
- 69 "על ימין ועל שמאל", **הפועל הצעיר**, 13/12 (ט' בטבת תרע"ג), עמ' 17-16.
- 70 "השבוע", **הפועל הצעיר**, 20 (ז' באדר א' תרע"ג), עמ' 15.
- 71 "העתון היפואי", **האור**, 156 (ג' באדר ב' תרע"ג). באספה זו נקבע הסופר אהרן מיכל ברוכוב (ברכיהו), אחיו של ד"ר מרדכי ברוכוב, לעורך העיתון החדש.
- 72 "שתי נוסחאות", **האור**, 70 (ג' בטבת תרע"ג). כידוע האשים בן-יהודה את אוסישקין במות הרצל.
- 73 ב', "נשף אוסישקין", **האור**, 100 (ט' בשבט תרע"ג).
- 74 בסופו של דבר "חובבי ירושלים" הוציאו לאור בקיץ אותה שנה, את החוברת **ירושלים ובה הגיגים, תכניות, שירים וכלי שעניינם ירושלים**. חוברת א', יפו, דפוס א' אתין, תרע"ג.
- 75 יפו, מכתבם של ברזילי, לוריא ולידוויפול אל הוועד הפועל הציוני בברלין, יום ג', ב' לח' אדר ב' תרע"ג (10.3.1913), אצ"מ, Z3/1449.
- 76 במכתב אל בן אב"י, חודשים אחדים קודם לכן (4.1.1912), כתב לידוויפול: "לא שכתתי את האור [...] אני מקוה שבשביל יום י' הבא אשלה לך מאמר או פוליתון", איב"צ, 5/2/7.
- 77 שמואל רוזנפלד (1869-1943), עורך היומון האידי **דער פריינד**, ראשיתו בפטרבורג (1903) וסופו בוורשה 1913. היה מקורב לד"ר יוסף לוריא שכתב בו עד שהעיתון שינה כיוון. רוזנפלד נודע באופיו הסוער והמתפרץ, ראו "העתון היומי ביפו", **האור**, 127 (י"א באדר א' תרע"ג), עמ' 2.
- 78 חמדה בן-יהודה אל אב"י, ד' באדר, יום ג' בצהריים תרע"ג, אצ"מ, A43/18.
- 79 מזקני הישוב [מאירוביץ], "תכסיסנו", **האור**, 147 (ד' באדר ב' תרע"ג), עמ' 1.
- 80 מ' סמילנסקי, "שאלת העתון היומי", **האור**, 138 (כ"ד באדר א' תרע"ג).
- 81 מ' סמילנסקי, "מכתב אל המערכת", **האחדות**, 19 (י"ד באדר א' תרע"ג), עמ' 21. תגובות יעקב רבינוביץ ומאיר וילקנסקי על דברי סמילנסקי **בהפועל הצעיר**, 21 (כ"א באדר א' תרע"ג), עמ' 17-18.
- 82 היפואי, "כתבה מיפוי", **האור**, 122 (ה' באדר תרע"ג).
- 83 **האור**, 124, 125, 127 (אדר תרע"ג); "השבוע", **הפועל הצעיר**, 20 (ז' באדר א' תרע"ג), עמ' 15.
- 84 תשובת הוועד הפועל הציוני עליה חתומים ד"ר רוזנבליט וד"ר ברנשטיין לברזילי ולחבריו, לעיל, הערה 75, כ"ג ניסן תרע"ג, אסרו חג של פסח, אצ"מ, L2/621; אצ"מ, Z3/1449.
- 85 **האור**, 136 (כ"א באדר א' תרע"ג), עמ' 1 ועמ' 3.
- 86 אב"י אל רופין, כ"א באדר א' תרע"ג. הכתובת בברלין: Schmidts hotel, Neustädtische Kirchstrasse, אצ"מ, L2/634.
- 87 ימימה בן-יהודה אל ההורים, כ"ח אדר ב', 6.4.1913, אצ"מ, A43/33. מאוחר יותר, ב-8.6.1913 כתבה לאה, רעייתו של בן ציון, על המשפט שתלוי ועומד כנגדו ובן ציון קבל על חסרון בכסף, אצ"מ, A43/35.
- 88 אחד העם (לונדון) אל מב"ה (אודיסא), 15.6.1913. **אגרות אחד העם** (ערך: א' סימון), תל-אביב תשי"ט, ה: 1912-1915, עמ' 143-145.
- 89 חמדה בן-יהודה (לונדון) אל אוסישקין, סיוון אתמ"ד (תרע"ג) לגלותנו, אצ"מ, A24/125/18.
- 90 ש"י עגנון, **תמול שלשום**, תל-אביב וירושלים, תשכ"ח, עמ' 448.
- 91 קרסל, **תולדות העתונות**, עמ' 129. וראו במאמרו של מ' נאור בגליון זה.